

Нікітчина С.О.

*доктор педагогічних наук, професор
кафедри управління освітою ДВНЗ
«Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,
академік міжнародної Академії
безпеки життєдіяльності людини,
відмінник освіти і науки України*

ІСУС ХРИСТОС

ЯК ІДЕАЛ МОРАЛЬНОЇ ДОСКОНАЛОСТІ ЛЮДИНИ В ПОГЛЯДАХ Я.А. КОМЕНСЬКОГО І Г.С. СКОВОРОДИ

У статті розглядається образ Ісуса Христа як ідеалу моральної досконалості людини в поглядах Я. Коменського та Г. Сковороди. Досліджуються особливості постаті Сина Божого в творах педагогів, значення та вплив на їхню творчість. З'ясовується спільне в поглядах обох філософів на образ Ісуса Христа.

In this article is shown image Jesus Christ, as ideal moral perfection person in look J. Komenskij and G. Skovoroda. Investigation of the special figure of the God in work of scientist, meaning and influence to their initiative. Clarification common in look both of the philosophers on the image Jesus Christ.

Геній – це божий вісник, який направлений на землю, щоб допомогти людям віднайти істинний шлях у житті. Геніальна людина не може замкнутися лише в межах однієї науки, її знання глибокі й охоплюють кілька галузей. Геній народжується рідко, причому в найтяжчі хвилини життя народу. Він, геній, є вогнищем, який осяє шлях людей з мороку. Такими провідниками стали для українського народу Г.С. Сковорода, а для чеського – Я.А. Коменський. І хоч їх роз'єднує сторіччя, і народилися вони в різних країнах, але в їхніх думках багато спільного: їхні твори свідчать про глибоку і

щирю любов до рідних народів; спосіб їхнього життя захоплює і дивує; проблеми, які вони порушували на сторінках своїх творів – вічні. Сучасність поглядів Я.А. Коменського та Г.С. Сковороди пояснюється їхнім демократизмом і гуманізмом. В ідеях письменників закладена величезна духовна сила, яка об'єднує людей, надихає їх творити добро, бути терплячими та милосердними.

Тому не дивно, що в наш час інтерес до їх постатей не зникає, не дивлячись на велику кількість досліджень. Так творчість Г.С. Сковороди досліджували П. Гнатюк, М. Корпанюк, В. Мандика, О. Манюк, Л. Софронова, В. Ульїн, Л. Ушкалов, Л. Федорчук, та ін. Про творчість Коменського писали П. Горностаєв, М. Євтух, Е. Жарський, М. Кратохвіл, Б. Мітюров, Ж. Піаже, В. Струманський та ін.

Обидва мислителі й педагоги народилися у переломний період для своїх країн: Я.А. Коменський – напередодні Тридцятилітньої війни і втрати Чехією самостійності; Г.С. Сковорода – скасування Запорізької Січі, запровадження кріпацтва, втрати Україною суверенітету.

У наш час повернення до християнських традицій, обрядів після довгих років забуття особливу увагу привертає до себе постать Ісуса Христа у творчості Г. Сковороди і Я. Коменського. Яким же постає Христос у їхніх творах?

Ціла плеяда славетних імен осяяла своєю творчістю другу половину XVI і переступила поріг наступного сторіччя: М. Сервантес, У. Шекспір, Лопе де Вега, Рембрандт, Дж. Бруно, Г. Галілей, Кеплер і Ян Амос Коменський.

У XVI-XVII ст. суспільство прагнуло вивільнити думку з тих пут, які накладала на нього середньовічна побожність, і наблизитися до більш реальних поглядів на зовнішній світ природи і на внутрішній світ людини.

Боротьба, яка виникла на ґрунті релігійних питань, швидко охопила всі сторони людського духу й життя, не залишивши його без уваги. Реформа релігійна активізувала й реформи політичну, розумову тощо.

Цей загальний напрямок європейської думки визначив діяльність Я.А. Коменського як діяча загальноєвропейського, але водночас він залишився і національним діячем [8, 119].

Я.А. Коменський був свідком передсмертної агонії своєї Вітчизни, вимушений пізнати всю гіркоту життя вигнанця.

У скрутні хвилини людина звертається за допомогою до Бога. Саме тому

так часто у творах Я. Коменського зустрічаємось з образом Ісуса Христа як ідеала морально досконалої людини.

Метою чеського педагога було навчити пізнати Бога. Основою для цього вважав Я. Коменський Святе Письмо. Оточуючий світ людина пізнає розумом і вірою. Бог поселив людину на землі для того, щоб вона була розумною істотою, яка панує над іншими створіннями, яка була б образом свого творця і його радістю. Земне існування він вважав підготовкою до вічної потойбічної еволюції.

Для Я. Коменського всі люди – діти одного батька, всі в основі своїй рівні, й наслідувати Бога – значить піклуватися один про одного. Мудрою та корисною людина стає тоді, коли головну мету свого життя вбачає в щасті для всього людства, у самопожертві заради інших.

Людина, яка не впевнена в чомусь, може знайти щастя, спокій, а значить і Бога, зрозумівши своє серце, його прагнення, думки, сподівання: «Повернись до місця, звідки ти прийшов, повернись до дому серця твого й зачини за собою двері...» [6, 148].

Людина у Я. Коменського – це мандрівник, котрий блукає в лабіринті життя. Вона має піти за покликком свого серця. Тілом бути серед людей, а духом перебувати з Христом: «Тілом живи в цьому світі, а духом за Мною. Чинитимеш так, добре тобі буде, благословен ти будеш» [5, 156].

Однією з найбільших людських вад, вважає Я. Коменський, є заздрість. У праці «Листи до неба» він вкладає у уста Христа відповідь на причитання людей стосовно загальної рівності, кажучи, що бідні повинні дивитись не на те, що є в багатих, а на те, що є в них самих. Адже ззовні – золото, срібло, дорогоцінні каміння, гарний одяг, а всередині – страх, злість, бруд, а після короткого життя все залишають: одні – багатство, інші – бідність. Для людини має бути переконливим те, що Христос для свого перебування на землі вибрав найпростіше, бідне життя.

Основне не одяг, коштовності, гроші, а чи багата людина душею, чи сильна вона духом. Кожна людина має навчитися жити в єдності з правдою і виконувати свою роль для загальної гармонії. Адже корінь будь-якого зла полягає в тому, що людина намагається досягнути не гармонії, а власної вигоди і збагачення.

Христос для Я. Коменського «Бог, могутній, милостивий та повільний на гнів, багатий милосердям та правдою» [6, 149].

Він вважає Христа наставником, Учителем, який «великий в силі, а в мудрості невимовний побачить і направить на правильний шлях: «Я заблукав... Ти прикликав мене. Я підійшов до тебе з боку жахливого пекла, а ти вирвав мене звідти й привів до радощів солодких неба» [6, 150].

Прийти до Бога, зрозуміти й прийняти його слово ніколи не пізно. Лише за таких умов людська душа знаходить спокій і Царство Боже в цьому світі: «Горе тим душам, що в інших шукають спокою собі, бо поза тобою його ніде нема!» [6, 150].

Людина має ввірити свою долю Богові, намагаючись стати кращою, віднайти душевну рівновагу, позбавившись вад, піклуватись про інших, впустити Христа в своє серце. Власне так вчинив чеський мислитель. Через Слово Боже він хотів досягти гармонії з собою і світом. Я.А. Коменський проніс через довгі роки вигнання в серці вогник добра, надії, любові, намагаючись стати справжньою людиною, – морально досконалою, терплячою, наслідуючи свого Учителя Ісуса Христа: «Куди б ти не послав мене, я піду, що скажеш, те робитиму! Іди за мною в подорожі моїй! Проведи мене через оцю сумну темряву світу до світла вічного!» [6, 150].

Г. Сковорода жив на 130 років пізніше за Я.А. Коменського в іншій країні, але з подібними думками й поглядами на оточуючий світ. Його творчість посідає визначне місце в історії розвитку художньої літератури, філософської та педагогічної думки України. Вчення філософа про свободу людського духу, звільнення від полону плоті й світу було виразом протесту. Звідси походить заклик до втечі від суперечностей злочинного світу, ідея самопізнання й самовдосконалення природних здібностей, самообмеження необхідним. Тому не дивно, що в центрі своєї творчості він ставить образ досконалої людини – Ісуса Христа. Всі інші образи – лише обрамлення й тло. Син Божий є початком і закінченням.

Багато людей, які знали Григорія Савича особисто, цінували його розум та освіченість. Дивувало їх те, що він відмовлявся займати будь-які прибуткові посади.

Сковорода завжди віддалявся від багатих людей, великих товариств і чиновних знайомств. Натомість любив бути серед простих людей, неохоче вступав у розмову з незнайомими, крім простолюдинів. Віддавшись свободі, філософ наповнився спокоєм духу, життєвою безсуєтністю і написав свій перший філософський твір «Нарцис, або про те: пізнай себе». У ньому йдеться вже не тільки про «Гродну працю», а й про вкрай необхідне кожній людині духовне самовдосконалення. Наші сучасники у своїх працях відтворювали

вчення Григорія Сковороди. Так сучасний психолог Дейл Карнегі у книзі «Як завойовувати друзів» розповідає про мільярдера Джона Рокфеллера. Свій перший мільйон доларів Джон отримав уже в 33 роки, а через 10 років став засновником найбільшої у світі монополії, але погоня за наживою зробила його неврастеніком і настільки підірвала здоров'я, що його шлунок вже не приймав жодну їжу й мільярдер мав вигляд живої мумії. «Він був найбагатшою людиною у світі, проте був змушений харчуватися гірше від найбіднішого із жебраків... Він втрачав здоровий глузд і його люто ненавиділи». Йому пророкували, що ось-ось помре, а він – дожив до 98 років! Як це сталося? Бо усвідомивши, «чого варті гроші в системі людських цінностей, змінив своє ставлення до них, щедро їх жертвуючи на розвиток освіти, медицини й науки. Він фактично заснував Чиказький університет; «ми можемо подякувати Рокфеллеру за чудо пеніциліну й десятки інших відкриттів», які він фінансував «в галузі туберкульозу й малярії, тифу й дифтерії тощо». Завдяки цьому заспокоївся, зникла безперервна нервова напруженість – «він став щасливою людиною» [5; 7, 118].

Леонід Махновець у своїй праці «Григорій Сковорода» писав: «Він прожив славне, велике, істинно людське життя, віддавши його пошукам істини, добра, краси. Його ніколи не вабило «лакомство нещасне» світу цього. Він зневажав багатство, розкоші, надмірності. Улюбленим його афоризмом-девізом були слова, що потрібне – нетрудне, а трудне – непотрібне» [5, 104].

Висновок Махновця й розповідь Д. Карнегі про чудесне зцілення мільярдера Дж. Рокфеллера лише підтверджують істинність розуміння мети людського життя Григорієм Сковородою ще за два століття до віку атома й космічної ракети.

У торбі мандрівного філософа завжди була сопілка і Біблія. Коли його запитали, про що навчає Біблія, Григорій Савич відповів так: «Про людське серце. Поварські Ваші книги вчать, як задовольнити шлунок; собачі – як звірів душити; модні – як чепуритися; Біблія вчить, як облагородити людське серце» [5, 34].

Біблія для Г. Сковороди була тією парадигмою, що визначала його ціннісну орієнтацію й водночас а рїгїгї детермінувала спосіб його мислення, виступала імперативом, творчим кредо, матрицею і кодом, альфою і омегою його роздумів; була на правду його єдина й незраднa наречена, дбаннa про яку й перейнятїсть якою він з тридцятирїчного віку обрав смислом свого життя. Звїряючись у цьому почутті, Г. Сковорода писав у «Розмові п'яти подорожнїх про справжнє щастя в житті»: «Вибачте, друзі мої, надмірну мою схильність до цієї книги. Визнаю свою гарячу пристрасть ... ця найчудовїша для мене

Книга над усіма моїми полюбовницями гору одержала, втоливши мою довго часову спрагу та голод хлібом і водою, солодшою меду та щільника, Божої істини й правди, і відчуваю особливу до неї свою природу. Тікав, тікав і втік, за божим керівництвом, від усіх житейських перепон та плотських коханок, щоб міг спокійно насолоджуватися в пречистих обіймах найгарнішої, більше від усіх дочок людських, цієї Божої дочки» [10, 159].

У висновковій частині останньої байки в «Байках харківських» Сковорода підсумовує своє відношення до Святого Письма: «Біблія – наш верховний товариш та ближній і приводить нас до єдиного, найдорожчого й найлюб'язнішого. Вона нашими предками полишений заповіт, що ховає в собі скарб богознання» [11, 129-130].

Незважаючи на всі досі відомі факти з життя генія Сковороди, його мандри і самотнє життя залишається малодослідженим сучасниками Григорія Савича. Великим набутком вважається лише те, що про нього народом складено багато легенд, чимало з яких брали свій початок з реальних подій. В одному з переказів мовиться про те, як цариця Катерина II, яка під час подорожі Україною дійсно розмовляла зі Сковородою, й запропонувала його вибрати будь-яку посаду в Петербурзі, на що філософ відповів: «Я не покину Україну. Мені сопілка і вівця дорожчі царського вінця» [9, 120].

Іншого разу, коли цариця намагалася принизити особистість мандрівного мислителя, нагадавши, що той, живучи у Петербурзі, був чистий і жив у достатку, а в Україні ніяких матеріальних благ не має, то мудрець відповів з гумором: «Е! Вельможна мати, хіба ж ти не бачила, що сковорода була біла, коли на ній печуть та смажать і вона все у вогні» [9, 120]. Мудрість і водночас дотепність відповідей Григорія Савича завжди вражала оточуючих.

Г. Сковорода будує образ Христа по-своєму: він намагається акцентувати увагу на людській природі Христа, наблизити просту людину до Бога.

Письменник говорить, що «истинный человек» має дві натури, як і людина, – тлінну і вічну: «Один Христос сносен очам Петровым, второй – страшен. Перваго множайшим видьли, втораго никто, кромь учеников, в то время как дал им ум разумьти писанія. Тльннаго и мертваго всь видьли, а о живом никто не терпль и слышать» [10, 207].

Людина за своєю природою – слабка, дріб'язкова, заздрісна, суперечлива, але вона може змінитися, обравши зразком для себе Христа – мудрого й досконалого Людинобога. Лише коли кожний пізнає власне серце, загляне і зрозуміє потаємні глибини своєї душі – тоді для нього настане мир та

спокій, а значить життя на землі зміниться на краще: «когда хотя самого себе хорошенько узнаешь, изволь знать, что одним взором узнаешь и Христа» [10, 205-206]. Проблема полягає в тому, що людина не вміє задовольнятися малим і необхідним, вона постійно бажає більшого.

Г. Сковорода стверджує, що людина знаходиться в пошуку все життя, намагаючись знайти істину. «Жизнь наша есть путь, как рька текуцій» [10, 32]. Шукати ж істину, пише письменник, можна двома шляхами. Лівий шлях веде через тріумфальні ворота й квітучі луки до пекла. Правий же, хоча й важкий, але поступово вирівнюється, наостанку ж «найсолодший», справжня істина відома лише Богові. «Бог і істина – одно» [10, 207].

Зрозумівши себе – пізнаєм Бога, а значить знайдем істину, знатимемо своє призначення на цій землі.

Г. Сковорода каже, що знайти Бога можемо, скинувши пута зовнішнього, тлінного світу: «Подними хоть мало погребенные твоя мысли вгору, повышнее стихійныя тьни, и узрши человека Живаго, неприступным свѣтом блистающася» [10, 318].

Наближаючи смертну людину до Бога, роблячи її причетною до Божих таємниць, Г. Сковорода досить часто проводить паралель між Мойсеєм і Христом: «Разумьть Мойсея есть то разумьть Христа» [10, 204].

В умовах бездержавного існування України, розладу між українцями, духовної руїни Г. Сковорода шукав вогник, який би запалив душі людей любов'ю і милосердям один до одного, а також до країни. Таким незгасимим полум'ям став для нього Син Божий. Г. Сковорода намагався не лише сам наслідувати і вчитися в Христа терпінню, вдячності, розумінню, добру, любові, а донести його слово й діяння до серця кожного українця, щоб об'єднати народ вірою в Христа, щоб відродити національну гідність і свідомість: «Ньсть мужеск пол, ни женск одно вы во Христь, и Христос в вас». «Да будут едино, якоже и мы. Ньт из вас ни іудея, ни еллина, ни раба, ни вольного» [10, 205].

У важкі часи випробувань як особистих, так і народу й Г. Сковорода й Я.А. Коменський звернулися до постаті Христа – останнього притулку для змучених душ, єдиного рятівника для грішної землі.

Цей образ наскрізно проходить через твори Я. Коменського та Г.С. Сковороди: з нього все починається і ним же закінчується. Христос є останньою надією, до якої звертається знесилена людська душа, прохаючи спокою, злагоди, миру. Адже зцілити людину може тільки Бог.

Все своє життя людина намагається знайти свій ідеал, а знайшовши, спробувати бути подібним до нього. Таким ідеалом для Я. Коменського та Г. Сковороди був Ісус Христос. Мудрість Сина Божого, терплячість, доброта були прикладом для наслідування. В обох мислителів Христос-наставник, помічник, порадник, безмежна любов і милосердя.

І.Я. Коменський і Г.С. Сковорода вважали, що людина має шукати втіху і спокій не в зовнішньому, тлінному світі, а у внутрішньому, вічному серці. В обох письменників людина – мандрівник у пошуках Божої істини.

Люди мають навчитися задовольняти свої потреби тим, що в них є і не прагнути зайвого, пам'ятаючи, що життя на землі тимчасове і після смерті матеріальні речі ми залишаємо. Безсмертна лише душа: «Плоть ничто же. Дух животворит» [10, 207].

Людина все своє життя має намагатися почути й зрозуміти Слово Боже, віднайти істину, жити в гармонії з собою й іншими. Життя невпинне і швидкоплинне. Зупинити й повернути у зворотній бік його не можна. Одні епохи змінюють інші... Основне – це не згубити себе, свою безсмертну душу, даровану нам Богом. А це можливо, якщо пізнаємо себе та навчимося слухати й розуміти інших.

Проблема моральної досконалості людини, її гармонії з оточуючим світом буде хвилювати не одне покоління дослідників. А отже, постать Христа ще не раз буде привертати їхню увагу, зокрема в творчості Г. Сковороди й Я. Коменського.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горностаев П.В. Национальное и интернациональное в педагогической теории Я.А. Коменского // Русский язык в СНГ. – 1992. – № 4-6. – С. 20-24.
2. Джурицкий А. История зарубежной педагогики. – М.: Форум – Инфра, 1998. – С. 141-147.
3. Жарський Е. Історія виховання. Ч. 2. (Педагогічні та дидактичні погляди Коменського, Льюка, Руссо) // Мандрівець. – 1994. – № 1. – С. 3-34.
4. Карпей Ж. Коменский: компас и карта: (К 400-летнему юбилею Коменского) // Педагогика. – 1993. – № 5. – С. 82-84.
5. Климишин І., Климишин О. Синиці й журавлі: У пошуках першооснов буття. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2006. – 128 с.
6. Коменський Я.А. Лабіринт світу й рай серця: фрагменти // Хроніка – 200. – 1999. – № 25-26. – С. 125-150.
7. Коменский Я.А., Локк Д., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И.Г. Педагогическое

- наследие. – М.: Педагогика, 1988. – 411 с.
8. Сивокінь Г. Гр. Сковорода як читач біблії // Слово і час. – 1993. – № 9. – С. 11-16.
 9. Стадниченко В. Іду за Сковородою: Сповідь у любові до вчителя: Документальна повість-подорож. – К.: Криниця, 2007. – 178 с.
 10. Сулима В.І. Біблія і українська література. Навчальний посібник. – К., 1998. – 400 с.
 11. Сковорода Г. Байки Харківські // Сковорода Г. Твори: У двох томах. – К., 1994. – Т. 1. – С. 101-130.
 12. Сковорода Г.С. Повне зібрання творів: У 2-х т. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1973. – 530 с.